

prædikanter, var de på landet en mangelvare. Ofte blev der ikke prædikeret, fordi der simpelt hen ikke boede nogen præst, f. eks. fordi sognekirken henlagdes til underhold for en kannik ved domkirken; kannikerne kunne besidde op til fem sognepræsteembeder hver. Blev der endelig prædikeret, foregik det måske ved en af de for senmiddelalderen så karakteristiske vagabonderende klerke som vikar for sognepræsten. Disse klerke var imidlertid et betydeligt problem for kirken, fordi de ofte var inficeret med kætteri. Deres livsførelse var ej heller altid i overensstemmelse med det mønster, de officielle prædikanter anviste. Således måtte Slesvigbispens i 1497 skride ind mod, at de sad og drak på knejperne. Den antagelse har da en del for sig, at den etablerede kirkes sortsyn ikke nåede ud til alle kroge af landdistrikterne.

En sådan hypotese synes at kunne bekræftes yderligere af dr. Riisings måske mest interessante kapitel om »Kætteri, overtro og troldom«. Ved at undersøge ikke, hvad præsterne gik ind for, men hvad de tordnede imod, når hun frem til en detaljeret beskrivelse af mange folkelige forestillinger. »Nogle vil ikke klippes eller vaskes om lørdagen og ikke gøre rent eller muge, men det er ikke af fromhed, men af overtro. Vi bør tværtimod arbejde mere om lørdagen end på andre hverdage, så at vi ikke risikerer at gøre indtryk af, at vi er som jøderne. Nogle aflægger tåbelige løfter, som de der spiser krebs for øjnene i den tro, at deres øjne aldrig vil blive dårlige, når de har svoret at spise krebs.« Sygdom og ulykke hang altid over middelaldermenneskets hoved, og magi og troldom kunne da synes langt mere tillokkende hjælpemidler end den evige bodsgang, som præsten prædikede.

Almuen klamrede sig til sit heden-skab trods alle kirkelige forbud. Midt i det 15. århundrede måtte sognepræst Peder Madsen fra Ribe konstatere, at »nogle tilbeder månen, og der findes mange, som nu om stunder tilbeder nymånen, idet de knæler for den med blottet hoved og tiltaler den. Mange faster på nymånedagen, selv hvis det er en søndag, hvor det efter kirkeretten ikke er tilladt at faste, fordi søndagen er en glædesdag til minde om opstandelsen. Alt dette er afgudsdyrkelse. Nogle tilbeder solen ...«

Stofmængden i denne bog er således uhyre. Forfatteren udtrykker det håb, at de latinske prædikenmanuskripter engang kan blive udgivet. Dette kan man varmt tilslutte sig; der kan sikkert drives megen viden-skab endnu på det kildemateriale, eksempelvis i stil med Anne Riisings analyse af den samfundskritik, der ligger gemt i prædikenerne.

Hvis teksterne havde foreligget i trykt stand, kunne mange fyldige kildecitater og referater være sparet, da læseren ikke ville være fuldstændig udleveret til forfatterens redelighed i dokumentationen. Som bogen nu foreligger, er den unægtelig ikke den lettest læste af vor generations middelalderdisputater, men det er nok den væsentligste.

Helge Paludan

Stefania Kamińska: Klasztory Brygidek w Gdańsku, Elblągu i Lublinie (Birgittinerklostrene i Gdańsk, Elbląg og Lublin). (Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk 1970. Forlag: Ossolineum, Wrocław, 1970). Engelske og russiske resuméer, 232 s.

Den betydeligste kulturindsats i nordisk senmiddelalder var utvivlsomt

den religiøse bevægelse, der tog sit udgangspunkt i den hellige Birgitta og klosteret i Vadstena. Birgittinerordenen bredte sig over Nord- og Østeuropa og havde også klostre i Italien – de danske klostre var som bekendt Maribo og Mariager. Efter Modreformationen fik bevægelsen en ny blomstring i 1600-tallet og fik mange klostre i Sydeuropa.

Birgitta-skikkelsen og birgittinerne har i høj grad interesseret moderne forskere. Fra 1960'erne foreligger således to væsentlige monografier af svenske historikere. Hans Cnattingius: *Studies in the Order of St. Bridget of Sweden, I, The Crisis in the 1420's*, Uppsala 1963 og Tore Nyberg (nu Odense universitet): *Birgittinische Klostergründungen des Mittelalters*, Lund/Leiden 1965. Nyberg medtog ikke Prøjsen og Polen i sit arbejde, men han publicerede nogle år forinden fra svenske håndskrifter 14 breve (1395–1402), der viste den snævre forbindelse mellem klostrene i Gdańsk og Vadstena (*Zapiski Historyczne*, 27, Toruń 1962, s. 53–77). Denne udgivelse citeres naturligvis hyppigt af dr. Kamińska, hvis bog udkom netop i 600-året for den første pavebulle, der bekræftede Birgittinerordenen.

Arbejdet, der oprindelig er en disputats fra universitetet i Toruń, 1967, omfatter de to prøjsiske klostre i Gdańsk og Elbląg samt det polske kloster i Lublin. Langt det vigtigste var klosteret i Gdańsk, grundlagt 1396/97 af Den tyske Ordens stormester Konrad von Jungingen for at skabe faste rammer for et samfund af bodfærdige »faldne« kvinder, en ordning der ikke vandt bifald i Vadstena, hvor man foretrak, at nonnerne var uberygtede. Først 1840 blev det nedlagt. Derimod fik klosteret i Elbląg ikke nogen lang levetid. Det

var grundlagt 1458 som resultat af et løfte givet af de prøjsiske byer og adelsmænd under krigen mod Ordenen 1454–1466. Måske skyldtes klosterets svaghed, at dets oprindelige jordejendomme faldt tilbage til Ordenen 1466. Mindre end et halvt århundrede efter grundlæggelsen var klosteret forladt, og et nyt forsøg på at bringe liv i det o. 1512 kronedes ikke med held. Det tredje kloster, der behandles, er klosteret i Lublin. Oprindelig ville kong Władysław Jagiełło have bygget det på selve slagmarken Grunwald/Tannenberg som tak for den polske sejr over Ordenen 1410, men området blev snart generobret af Ordenen. I stedet grundlagde han 1412 et kloster i den vigtige sydøstpolske handelsby Lublin; 1426 skænkede han det en del godser, en beslutning der muligvis er influeret af Erik af Pommerns nylige besøg – både Erik og hans stedmoder Margrethe interesserede sig som bekendt levende for birgittinerne. Dette klostres blomstringstid falder i øvrigt først i 1600-tallet, en epoke der kun behandles løseligt.

Dr. Kamińska har lagt hovedvægten på fremstillingen af klosteret i Gdańsk (s. 36–123); særligt for godshistoriens vedkommende har hun kunnet bygge på utrykt materiale fra arkivet i Gdańsk. Det fornemmes, at forfatteren selv er katolik (således i den hyppige polemik med Danzigs tyske historieskriver Paul Simson), ligesom hun ved omtalen af Birgittas visioner nøje følger sin promotor, professor Karol Górskis råd: historikeren bør ikke undersøge overnaturlige hændelsers autoritet, da han normalt ikke er kompetent dertil.

Eksistensen af en sådan katolsk præget historieskrivning i dagens Polen er, efter anmelderens opfattelse, omtale værd, og det er glædeligt, at

der findes publikationsmuligheder. Men det må understreges, at bogens styrke ligger i undersøgelsen af detaljer. Desuden præsenteres vi for en imponerende litteraturliste (s. 202–216), hvortil kommer fortegnelse over utrykte og trykte kilder (s. 197–202). Forfatterens almene historiske baggrund kan derimod stedvis virke noget svag.

Jørgen Steen Jensen

Hanserezesse. Vierte Abteilung (von 1531 bis 1560). Zweiter Band: 1535 Juli bis 1537. Herausgegeben vom Hansischen Geschichtsverein. Bearbeitet von Klaus Friedland und Gottfried Wentz (†). (Böhlau Verlag, Köln/Wien, 1970). XII + 640 s.

Efter 29 års pause har Hansische Geschichtsverein udgivet endnu et bind Hanserezesse, ved Klaus Friedland og den allerede i 1945 afdøde Gottfried Wentz. Det er 2. bd., omfattende perioden juli 1535–årsskiftet 1537/38, af 4. afdeling, der skulle omfatte årene 1531–1560, idet de tre foregående afdelinger af den store kildeudgave, udgivet af Die historische Kommission bei der Königl. Akademie der Wissenschaften 1870–1913, omfatter årene henholdsvis 1256–1430, 1431–1476 og 1477–1530.

Efter en indledning med gennemgang af hovedtræk af hansestædernes politiske historie i perioden og en oversigt over bogens kildemateriale, fordelt på arkiver, samt en litteraturliste, følger selve aktmaterialet. Det er samlet omkring hansestædernes enkelte møder og forhandlinger i perioden, syv i alt. Efter korte indledninger og oversigter følger materialet, opdelt i forskellige grupper, dokumenter fra det forberedende arbej-

de, reces, beretninger, bilag osv. En del aktstykker gengives i regester og korte indholdsreferater, især hvor man har kunnet henvise til allerede udgivne udtog.

Det omfangsrige bind afsluttes med et stort stednavne- og personregister, en personfortegnelse efter stænder, et sagregister og en konkordans, hvor man ud fra datoangivelser kan finde frem til bestemte aktstykker.

Dette bind bliver ifølge forordet det sidste i den lange udgivelsesrække, der nu omfatter i alt 25 bd., idet man formentlig standser denne. Udgivelsesformen har vist sig stadig mere uegnet for det senere kildemateriale; for 1500-årene er kilder fra fyrsters, kongers og nationalstaters arkiver af større interesse for historikerne end hansestædernes politiske kilder. Hertil kommer, at 1500-årenes hansearkivalier blev svært ramt af krigens og efterkrigstidens tab.

At udgivelsen standser, er beklageligt. Værket er en værdifuld nøgle til et stort kildemateriale. Alene det sidste bind gengiver, refererer eller citerer mere end 1000 aktstykker, hvoraf de 117 findes i Rigsarkivet i København, mens de øvrige fordeler sig på 36 andre arkiver spredt ud over Nord- og Mellemeuropa.

Ole Degn

Gottfried Lorenz: Das Erzstift Bremen und der Administrator Friedrich während des Westfälischen Friedenskongresses. Ein Beitrag zur Geschichte des schwedisch-dänischen Machtkampfes im 17. Jahrhundert (Schriftenreihe der Vereinigung zur Erforschung der neueren Geschichte e. V. Bd. 4, Verlag Aschendorf, Münster 1969).

Ærkestiftet Bremen kom i det 17. årh. til at spille en meget væsentlig